

سنجش میزان سرمایه اجتماعی در سطح محله

علی ربانی خوراسگانی^۱، غلامرضا صدیق اورعی^۲، مهدی خنده رو^۳

۱. استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه اصفهان

۲. عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد

۳. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی

alirabbani8786@yahoo.com

mahdi.khandehru@gmail.com

چکیده

برای دستیابی به توسعه محله‌ای که مبتنی بر مشارکت شهروندان در برنامه‌های توسعه می‌باشد، بایستی ظرفیت‌سازی نمود. ظرفیت‌سازی در سطح محله از طریق شناخت سرمایه اجتماعی میسر می‌شود. هدف این مقاله شناخت ابعاد و سرمایه اجتماعی در سطح محله می‌باشد. روش تحقیق مطالعه حاضر از نوع پیمایشی بوده، داده‌های این پژوهش با استفاده از پرسش‌نامه و به روش نمونه‌گیری چند مرحله‌ای به دست آمده است. جامعه آماری ساکنان محله‌های منطقه ۹ مشهد بودند که تعداد ۳۸۱ نفر در ۸ محله انتخاب گردیدند. ابعاد پیوند همسایگی، اعتماد، مشارکت اجتماعی، کنترل غیر رسمی و احساس تعلق به محله مهم‌ترین ابعاد سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شد و یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که میانگین سرمایه اجتماعی افراد در سطح محله در یک طیف پنج قسمتی ۲/۹۹ به دست آمده است که کمی از حد متوسط پایین‌تر می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: سرمایه اجتماعی، اجتماعات محلی، توسعه‌ی محلی.

۱. مقدمه

رویکردهای ممکن به شهر و برنامه ریزی را حداقل از دو منظر یا چشم انداز کلی می‌توان مورد بررسی قرار داد: رویکرد شهر جهانی و رویکرد محله‌گرایی. در این‌جا بیشتر به رویکرد محله‌گرایی توجه شده است و عدم توجه به رویکرد شهرجهانی به معنی کم‌اهمیت بودن آن نمی‌باشد.

در نظریه شهری متأخر، ایده رویه شهرگرایی نوین، به عنوان یکی از پرجاذبه‌ترین و پرتجربه‌شده‌ترین راه‌حل‌های برنامه ریزی شده برای مقابله با مشکلات و چالش‌های ناشی از زندگی شهری در مادرشهرها محسوب می‌شود. کانون ایده شهرگرایی نوین، در برنامه ریزی و توسعه شهری هزاره سوم میلادی مردمی‌تر شدن فرایند برنامه ریزی و توسعه شهری و فضا‌سازی شهری در سطح خرد و محله‌ای است. این رویکرد را در برداشتی تازه‌تر می‌توان به عنوان رویکرد توسعه شهری نو سنتی نیز قلمداد کرد. در این برداشت نیز تمرکز بر مؤلفه‌های کلیدی در سطح محله‌ای است، از جمله توجه به: پیوندهای اجتماعی، سرمایه اجتماعی، مشارکت اجتماعی داوطلبانه مردمی و شراکت اجتماعی بخش‌های عمومی و خصوصی در فرایند برنامه ریزی و توسعه شهری [۱۵:۸۵].

سرمایه اجتماعی در سطح محله به روابط اجتماعی که باعث تسهیل مبادلات و به تبع آن کسب سود و پرداخت هزینه کمتر در این سطح می‌گردد، توجه دارد. سرمایه اجتماعی بازگشت دوباره اخلاق به جامعه است، مضامینی مانند اعتماد، مشارکت، همکاری، پیوند اجتماعی همه بیانگر توجه دوباره اخلاق در جامعه می‌باشد. نظریه سرمایه اجتماعی در حقیقت در دو واژه ساده خلاصه شده «روابط مهم است». با ایجاد ارتباط با همدیگر و تلاش برای حفظ و تداوم آن، مردم قادر خواهند بود تا با همدیگر کار کرده و به اهدافی دست یابند که اگر به تنهایی کار می‌کردند یا موفق نمی‌شدند و یا به سختی به موفقیت می‌-

رسیدند. بدین معنی که هرچه مردم بیشتری را بشناسیم و با آنان در بینش و نگاه مشترک باشیم در سرمایه اجتماعی ثروتمندتر هستیم [۱:۱۲].

توسعه محله‌ای بیانگر فرآیندی است که بر اساس آن، سرمایه‌ای که اجتماع به صورت بالقوه قادر به جمع‌آوری و استفاده از آنها است، افزایش می‌یابد تا به کمک آنها کیفیت زندگی مردم خویش را بهبود بخشد. در جریان این فرآیند، اشکال جدیدی از سازمان اجتماعی و کنش جمعی پدیدار می‌شود تا به ترمیم و اصلاح نابرابری‌های موجود در زمینه‌ی توزیع قدرت و منابع بپردازد. لذا می‌توان گفت: که توسعه‌ی محله‌ای، شامل کلیه مسائل مرتبط با مسکن، توسعه اقتصادی، مشارکت شهروندان، رفاه اجتماعی، احساس امنیت، ارتقای سواد و مسایل زیست محیطی می‌باشد که بین تمام این عناصر نیز رابطه متقابل وجود دارد [۲۸۹:۷].

به منظور رسیدن به توسعه پایدار شهری به کوچکترین واحد شهری توجه می‌شود. برای دستیابی به توسعه‌ی محله‌ای که مبتنی بر مشارکت شهروندان در برنامه‌های توسعه می‌باشد، بایستی ظرفیت‌سازی کرد. ظرفیت‌سازی در سطح محله از طریق شناخت سرمایه اجتماعی در آن میسر می‌شود. از این رو سنجش میزان سرمایه اجتماعی در سطح محله، ضروری است. مقاله حاضر در این راستا تلاش می‌کند تا به این هدف برسد.

۲. شرح و بیان مسئله پژوهشی

از هم گسیختگی روابط اجتماعی در شهر، شهرنشینی، کاهش همکاری و تعاون، ضعف در حمایت‌های اجتماعی جامعه‌ی محله‌ای در برنامه‌های عمران شهری، رکود و ضعف در امنیت اجتماعی و رسیدگی به امور انتظامی و حفاظت و امنیت و خلاصه عدم مشارکت شهروندان در برنامه‌ریزی‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی، در بسیاری از شهرهای ایران، به ویژه کلان شهرها موجب اتلاف سرمایه‌های مادی و معنوی و تشدید مشکلات و ناهنجاری‌های شهری گردیده است [۱۱۸:۱۲].

سرمایه اجتماعی را می‌توان یکی از مشخصه‌های عمده برای دستیابی به «توسعه محلی» تلقی کرد، امروزه در مباحث نظری، میزان و نحوه‌ی تعاملات اجتماعی کنش‌گران، سرمایه اجتماعی به شمار می‌آید و یکی از مهم‌ترین موضوعات مورد بررسی جامعه‌شناسان است. در دنیای مدرن، زندگی شهری با کاهش روابط اجتماعی همراه است و به نحوی، شبکه ارتباطی افراد نسبت به دوره‌های پیشین زندگی اجتماعی فرسوده‌تر به نظر می‌رسد. این مسأله موجب گسترش انزوای اجتماعی در سطح محله‌ها شده است. شهرنشینان امروز، هم چون گذشتگان خود با خویشاوندان، همسایگان، همکاران و دوستان خود روابط صمیمانه و نزدیک ندارند، به عبارتی کمیت و صد البته، کیفیت روابط اجتماعی تنزل شدیدی یافته است. بنابراین کاهش روابط اجتماعی افراد و پیامدهای آن به یک مسأله اجتماعی تبدیل شده است، سرمایه اجتماعی مانند منبعی، ریشه در ساختار اجتماعی دارد [۳۲۸:۱۸]. برای توسعه اجتماعات محلی می‌بایست ظرفیت‌سازی نمود و مهم‌ترین ابزار دستیابی به آن سرمایه اجتماعی می‌باشد. سرمایه اجتماعی، توسعه اجتماعات محلی، ظرفیت‌سازی در اجتماعات محله‌ای، مشارکت و مقتدر سازی شهروندان، مفاهیمی هستند که طی دهه‌ی اخیر از اهمیت روزافزونی در مباحث توسعه و سیاست‌های اجتماعی برخوردار شده‌اند. از منظر توسعه پایدار، سرمایه اجتماعی در کنار سرمایه طبیعی، سرمایه‌ی «انسان ساخت» و سرمایه انسانی، جزئی تفکیک ناپذیر از مجموعه‌ی ثروت هر ملتی است و به طور کلی یکی از عوامل توسعه جوامع و به طور اخص یکی از عوامل توسعه اجتماعات محله‌ای به شمار می‌آید [۲۹۲:۱].

شهر مشهد به عنوان دومین کلان شهر کشور، به دلیل ویژگی‌های خاص گردشگری و زیارتی آن از مسائل و معضلات کلان شهری مستثنی نیست. وجود خرده فرهنگ‌ها و سنخ‌های فرهنگی متنوع به دلیل مهاجرت، نظارت از بالا و مشارکت از پایین (مشارکت مردم محور) را می‌طلبد. مشارکت اعضای یک محله می‌تواند باعث کاهش مشکلات و مسائل محل زندگی‌شان شود که می‌بایست با توجه به منابع و ظرفیت‌های اجتماعی در قالب سرمایه‌های اجتماعی انجام پذیرد. استفاده از سرمایه اجتماعی افراد، می‌تواند راه حل مناسب و مؤثری جهت حل مسائل از جمله کاهش جرم و افزایش غیر رسمی کنترل اجتماعی و نیز در بهتر اجتماعی شدن ساکنان محله گردد. پس در درجه اول شناخت سرمایه اجتماعی در محله‌های مختلف شهر به منظور ظرفیت‌سازی ضروری به نظر می‌رسد.

۳. هدف تحقیق

در سنجش میزان سرمایه اجتماعی در سطح محله سؤالات تحقیق، اینها است:

۱. مهم‌ترین شاخص‌های تعیین‌کننده سرمایه اجتماعی در محله، چه می‌باشند؟

۲. سرمایه اجتماعی در سطح محله در چه حدی است؟

۴. مبانی پژوهش

پیشینه تحقیق

تحقیقی با عنوان سرمایه اجتماعی در ده محله شهر تهران انجام گرفته است (باستانی، ۱۳۸۳). مؤلف در تحقیقش، سرمایه اجتماعی را با رویکرد شبکه اجتماعی یا آنچه «سرمایه اجتماعی شبکه» نامیده می‌شود، مورد توجه قرار داده است. این مطالعه بر اساس مصاحبه‌ی ساخت یافته و رودرو انجام شده و در هر خانوار با زن و شوهر، هر دو مصاحبه شده است. نگارنده در نتایج تحقیق آورده است که شبکه پاسخ‌گویان، متشکل از پیوند با خویشاوندان، دوستان، همسایگان و همکاران می‌باشد. در کل، نیمی از پیوندها با خویشاوندان و نیمی دیگر با غیر خویشاوندان است. محقق، ضمن بحث از اهمیت توجه به همسایگی‌ها و محله‌ها، به دلیل کارکردهای مفیدی که می‌توانند ایفا کنند، بر این نکته تأکید می‌کند که تمرکز بر روابط همسایگی و محله‌ای به صورت مجزا، منجر به شکست خواهد بود. تنها خلق فرصت‌های بیشتر برای شکل‌گیری اجتماعات فردی انتخابی (شبکه‌های فردی) و با آسان‌تر کردن مجراهای ارتباطی بین افراد می‌توان از امکانات شهر مدرن کمال استفاده را کرد. تحقیقی دیگر، با هدف بررسی شبکه‌های اجتماعی و ساختار پیوندهای اجتماعی افراد درون محله انجام گرفته و به دنبال شناخت کلی از میزان سرمایه اجتماعی بوده است. سؤال اساسی این بوده است که افراد با عضویت در شبکه‌های اجتماعی محلی چگونه سرمایه اجتماعی ایجاد می‌کنند؟ در این خصوص، جامعه آماری دانش‌آموزان دبیرستانی در استان گلستان بررسی و مطالعه شده و داده‌ها با استفاده از پرسش‌نامه، در نمونه‌ای که به صورت خوشه‌ای در چند مرحله انتخاب شده است. نتایج به دست آمده از این تحقیق نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی افراد در سطح محله هر کدام بر تمام ذخیره‌ی سرمایه اجتماعی مؤثر است. به طوری که بعد کیفی سرمایه اجتماعی، یعنی هنجار متقابل و عمل متقابل بیشتر می‌شود. بدین معنی که در مشارکت‌های محلی، انجام کارهای داوطلبانه بیشتر می‌شود و در کل تعلق اجتماعی، سرمایه اجتماعی را می‌سازد [۱۸]. در تحقیق دیگر، محقق دو فرضیه را بیان می‌کند: اول اینکه بین نگرش ساکنان محله نسبت به محیط کالبدی - فیزیکی محله و میزان سرمایه اجتماعی افراد رابطه وجود دارد و فرضیه دوم بین ابعاد کالبدی - اجتماعی محله و میزان سرمایه اجتماعی ساکنان رابطه وجود دارد. افراد مورد مصاحبه از هیجده تا شصت و پنج ساله و حجم نمونه صد و شصت نفر که به وسیله نمونه‌گیری چند مرحله‌ای از بین افراد جامعه آماری انتخاب گردیدند. میانگین کلی شاخص سرمایه اجتماعی در محله طلاب مشهد ۳۳.۴ از یک تا صد بدست آمده است. نتایج این تحقیق نشانگر آن است که فرضیه اول یعنی نگرش ساکنان محله نسبت به کیفیت محیط کالبدی - فیزیکی محله و میزان سرمایه اجتماعی افراد، رابطه معنی‌داری وجود ندارد. فرضیه دوم تحقیق اینکه بین دو متغیر رابطه معنی‌داری وجود دارد. پس میزان مساحت و تعداد جمعیت می‌تواند به عنوان دو عامل قابل توجه و کلیدی در باز تعریف محلات شهری در نظر گرفته شوند [۹]. تفاوت تحقیق حاضر با تحقیقات دیگر در این است، به بررسی مهم‌ترین شاخص‌های سرمایه اجتماعی در سطح محلی پرداخته شود. همچنین روابط محلی در محله‌ها در چه سطح می‌باشند.

سرمایه اجتماعی چیست؟

مفهوم اصلی سرمایه اجتماعی را در سه کلمه می‌توان بیان داشت: برقراری ارتباط مهم مردم با ایجاد ارتباط با یکدیگر دست به کارهایی می‌زنند که به تنهایی یا قادر به انجام آن نیستند یا برای انجام آن مشکلات فراوانی خواهند داشت. مردم از طریق مجموعه‌ای از شبکه‌ها با هم در ارتباط‌اند و با دیگر اعضای شبکه‌ها، ارزش‌های مشترکی دارند، به طوری که این شبکه‌ها منبعی ایجاد می‌کنند، و به نظر می‌آید آنها نوعی سرمایه ایجاد کرده‌اند [۱۲:۱]. این بدان معنی است که ما هر چه قدر مردم بیشتری را بشناسیم و هر چه بیشتر با آنان وجه مشترک داشته باشیم، دارای سرمایه اجتماعی بیشتری هستیم.

سرمایه اجتماعی در حال حاضر به یکی از بحث انگیزترین و جنجالی‌ترین مفاهیم علوم اجتماعی و پژوهش‌های توسعه تبدیل شده است و حجم ادبیات دانشگاهی و سیاسی مرتبط با آن به سرعت در حال افزایش است. در عین حال، به سرعت به ابزار تحلیلی اصلی پژوهش‌های جدید توسعه اقتصادی و اجتماعی در کشورهای در حال توسعه تبدیل می‌شود. در کلی‌ترین سطح، سرمایه اجتماعی ویژگی‌هایی از یک جامعه یا گروه اجتماعی است که ظرفیت سازمان‌دهی جمعی و داوطلبانه برای حل مشکلات متقابل یا مسائل عمومی را افزایش می‌دهد [۱۰:۳]. سرمایه اجتماعی، زاده کنش و واکنش‌های افراد می‌باشد و محصول آشنا بودن و آشنا شدن آدمیان با یکدیگر است و بر چشم‌داشت‌هایی استوار است که از آشنایی جان می‌گیرد و در اکثر مواقع با گذر زمان می‌بالد و گسترده می‌شود [۱۰:۲]. در مجموع می‌توان سرمایه اجتماعی را محصولی دانست که از روابط اجتماعی بدست آمده و باعث تسهیل مبادلات اقتصادی می‌شود.

ابعاد سرمایه اجتماعی

حداقل در یک دهه گذشته تحقیقات تجربی، از روش‌های بسیار متفاوتی برای اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی و پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آن استفاده کرده‌اند [۷:۲۱]. ساباتینی^۱ به نقل از دورلاف^۲ اشاره می‌کند که ادبیات تجربی سرمایه اجتماعی، مملو از تعاریف مبهم، سنجش ضعیف داده‌ها، فقدان شرایط مقایسه‌پذیری و اطلاعات لازم برای پذیرش صحت ادعاهای مطرح شده است [۵:۲۸]. در این بخش به ابعاد و شاخص‌های سرمایه اجتماعی که سازمان‌ها و کشورهای مختلف از آن استفاده کرده‌اند اشاره می‌شود.

سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه، با تمرکز بر کشورهای پیشرفته از منظر متفاوتی به سرمایه اجتماعی، در ارتباط با موضوعاتی چون کیفیت زندگی، سرمایه انسانی، سلامتی توسعه پایدار پرداخته است این سازمان، چهار شاخص عمده برای سرمایه اجتماعی ارائه نمود که عبارت‌اند از مشارکت اجتماعی، حمایت اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و مشارکت مدنی. بانک جهانی، فعالیت عمده خود را با هدف تهیه مدلی برای اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی، در سال ۱۹۹۶ شروع کرد. توجه خاص بانک جهانی معطوف به کشورهای در حال توسعه و همچنین توسعه‌ی روش‌های سنجش سرمایه اجتماعی به عنوان بخشی از برنامه‌های جلوگیری از فقر و ارتقای رشد اقتصادی این کشورها. بانک جهانی، چارچوب‌های مختلفی برای سنجش سرمایه اجتماعی دارد از جمله پرسش‌نامه یکپارچه که با همکاری گروتارت و دیگران در اوایل سال ۲۰۰۰ طراحی شد. هدف این پرسش‌نامه اندازه‌گیری ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی در کشورهای در حال توسعه به شکل پیمایشی و کمی است. مولفه‌های سرمایه اجتماعی از دیدگاه این افراد عبارت است از گروه‌ها و شبکه‌ها، اعتماد و همبستگی، کنش جمعی و همکاری، اطلاعات و ارتباطات، همبستگی اجتماعی و ادخال، توانمندسازی و کنش سیاسی [۲۳]. نارایان در پیمایشی زیر نظر بانک جهانی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی را ویژگی‌های گروه، هنجارهای تعمیم یافته، تشریح مساعی، معاشرتهای روزمره، ارتباط با همسایگان، داوطلبانه بودن و اعتماد می‌داند. استون و هیوز نیز در پیمایشی در استرالیا در سال ۲۰۰۲ ابعاد سرمایه اجتماعی را شامل ویژگی‌های شبکه و اعتماد و بده بستان موجود در شبکه‌ها می‌دانند [۲۹]. چارچوب مورد استفاده در سنجش سرمایه اجتماعی انگلستان در پیمایش بهداشت و سلامتی شامل مشارکت اجتماعی، مشارکت مدنی، شبکه‌های اجتماعی و حمایت اجتماعی، بده بستان و اعتماد، نگرش به منطقه محلی. لی و دیگران نیز سرمایه اجتماعی را مورد سنجش قرار دادند سه مؤلفه سرمایه اجتماعی عبارت بودند از مشارکت مدنی (روابط با غریبه‌ها)، شبکه اجتماعی (پیوندهای شبکه‌ای قوی با آشنایان و افراد نزدیک) و تعلق به همسایگی (پیوندهای ضعیف با همسایگان) [۲۵]. یکی دیگر از شاخص‌های سرمایه اجتماعی توسط اونیکس و بولن طراحی شد این شاخص‌ها عبارت بودند از شرکت در اجتماع محلی، مؤثر بودن در زمینه اجتماعی، احساس اعتماد و امنیت، ارتباط با خانواده و دوستان، مدارا و تحمل تفاوت‌ها و تنوعات، ارزش زندگی و روابط کاری [۸۰:۹].

در کشور ایران نیز به صورت تجربی، به بررسی سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند و شاخص‌های مختلفی برای ارزیابی این سرمایه ساخته‌اند این مؤلفه‌ها از آن جهت مهم هستند که با توجه به شرایط و بافت فرهنگی ما آزمون شده‌اند. در ادامه به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌گردد. فاتحی در تحقیقی در سال ۸۳ به بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی دانشجویان

تهرانی پرداخت. او برای سنجش سرمایه اجتماعی از سه شاخص اعتماد اجتماعی، تعهد اجتماعی و احساس تعلق اجتماعی سود جست [۱۱]. در تحقیق دیگر، رابطه سرمایه اجتماعی و جرم بررسی شد. مولفه‌های سرمایه اجتماعی در این تحقیق عبارت است از علاقه فراوان به جامعه، اعتماد اجتماعی، خود باوری، گرایش نسبت به دیگران، کمک یا ایثار نسبت به غریبه‌ها و روابط متقابل با اطرافیان بود [۱۶]. یکی دیگر از سنجش‌های سرمایه اجتماعی، توسط اسماعیلی در سال ۸۵ طراحی شد. او ابعاد سرمایه اجتماعی را شامل اعتماد و قابلیت اعتماد، هنجارها (که شامل همکاری، همیاری، ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها، احساس اثر گذاری و کارایی، ارزش زندگی، وساطت اجتماعی، و حمایت اجتماعی می‌باشد)، شبکه‌ها (ساختار شبکه، مشارکت اجتماعی و مشارکت مدنی، کیفیت شبکه و انسجام اجتماعی) می‌داند [۱]. در امر مفهوم سازی سرمایه اجتماعی در ایران پیران و همکاران ابعاد سرمایه اجتماعی را شامل: ویژگی‌های گروه، هنجارهای تعمیم یافته، با هم بودن، حشر و نشر اجتماعی روزانه، وصل بودن محله‌ای و داوطلبی گرایبی و اعتماد دانسته‌اند [۲].

به طور کلی، بیشتر محققان، اعتماد و مشارکت را به عنوان مهم‌ترین شاخص‌های سرمایه اجتماعی در نظر گرفته‌اند (نارایان ۱۹۹۸، کریشنا ۱۳۸۴، گروتارت ۲۰۰۴، پالدام ۲۰۰۰، استون و هیوز ۲۰۰۲، لی و همکاران ۲۰۰۳، اسوندسن‌ها ۲۰۰۴، اوریسچوت و دیگران ۲۰۰۶، فاتحی ۱۳۸۳، مبارکی ۱۳۸۳، ناطق پور و فیروزآبادی ۱۳۸۴، اسماعیلی ۱۳۸۵، و پیران و دیگران ۱۳۸۶). در سطح محله، پیوند همسایگی (نارایان ۱۹۹۸، بولن ۱۹۹۹، استون و هیوز ۲۰۰۲، لی و همکاران ۲۰۰۳، لیلولدت ۲۰۰۴، مبارکی ۸۳، اسماعیلی ۸۵، پیران و دیگران ۱۳۸۶) و کنترل اجتماعی غیر رسمی (هارفهام و دیگران ۲۰۰۳، اینتویزل و دیگران ۲۰۰۷، مبارکی ۱۳۸۳، خیرا... پور ۱۳۸۳) و احساس تعلق به محله (اوریسچوت ۲۰۰۶، مبارکی ۱۳۸۳، موسوی ۱۳۸۵) در این تحقیق به عنوان شاخص‌های سرمایه اجتماعی انتخاب شده‌اند. در بخش بعد، تعریف اسمی و تعریف عملیاتی این مفاهیم آمده است.

سرمایه اجتماعی در محله

سرمایه اجتماعی را می‌توان، یکی از مشخصه‌های «توسعه محلی» - که اصلی‌ترین عنصر توسعه اجتماعی است - تلقی کرد. تحرک گروه‌ها و تشریک مساعی بین آنها، تقویت و توسعه‌ی پایه‌های دموکراسی در جامعه (محله)، ایجاد اعتماد به نفس در سطوح فردی و محلی، ازدیاد رهبران بومی و محلی و بالاخره ایجاد حالتی که در آن مشکلات اجتماعی به وسیله اعضای محله حل شود. باید خاطر نشان کرد که موضوع «محله» در متون اسلامی در غالب روابط همسایگی و حقوق مربوط به آن مطرح می‌شود که بخش قابل توجهی از آنها از مقولات مربوط به سرمایه اجتماعی است که در دنیای امروز مورد تأکید قرار می‌گیرد [۲۷۹:۶-۲۷۸].

ظرفیت سازی و سرمایه اجتماعی دو مفهوم کلیدی است که بسیاری از صاحب‌نظران در نگرش جدید به برنامه ریزی و مدیریت شهری بر آن تأکید جدی دارند، به عنوان نمونه، «بولن» در این فرایند ضمن تأکید بر ظرفیت‌سازی برای ایجاد اجتماعات، توسعه آنها را منوط به شکل‌گیری سرمایه اجتماعی دانسته و به این مهم اشاره دارد که سرمایه اجتماعی پیش نیاز فرآیند توسعه اجتماعات محلی عملی نخواهد بود (Bullen, 2000). بولن اجتماعات محلی با سرمایه اجتماعی بالا را دارای مشخصات زیر می‌داند.

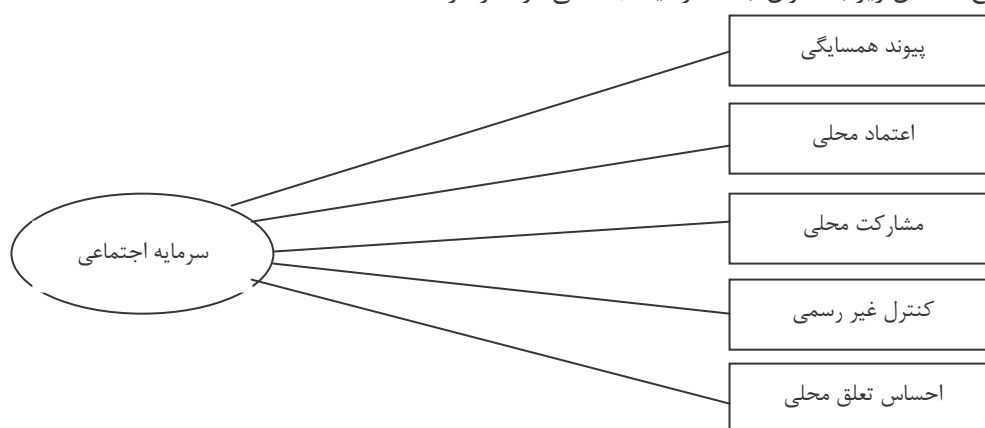
- مردم احساس خواهند کرد جزئی از محله هستند.
 - احساس مفید بودن و سودمندی کرده و توانایی آنها برای مشارکت واقعی در محله تقویت می‌گردد.
 - محله را متعلق به خود دانسته و در آن احساس امنیت می‌کنند.
 - شبکه‌های زیادی از ارتباطات متقابل میان افراد شکل می‌گیرد.
- همچنین از مزایای برنامه ریزی محله محور می‌توان به افزایش ظرفیت محله‌ای، آمادگی محله‌ای، انباشت سرمایه اجتماعی، مدیریت از پایین، مشارکت شهروندی، رویکرد دارایی مبنا و در نهایت دستیابی به توسعه پایدار در ابعاد مختلف را ذکر نمود [۴۲:۴].

۵. روش تحقیق

در تحقیق حاضر، جامعه آماری ساکنان محله‌های منطقه نه مشهد می‌باشند تعداد ساکنان منطقه نه، ۲۵۳۵۱۳ نفر بوده است و نمونه تحقیق، ساکنان هشت محله این منطقه هستند. در پیمایش حاضر، به روش نمونه‌گیری چند مرحله‌ای، در وهله اول براساس مناطق دوازده‌گانه مشهد منطقه نه انتخاب، سپس از بین محله‌های این منطقه هشت محله از سی محله و شهرک به طور تصادفی انتخاب گردید. سپس هر محله، به بلوک‌ها و کوچه‌ها تقسیم و در کوچه‌ها خانه‌هایی به طور تصادفی، از قبل برگزیده شدند. آنگاه پرسش‌گر با سرپرست خانواده و در صورت نبودن با همسر وی مصاحبه ساخت یافته انجام داده و پرسش‌نامه را پر می‌نمود. در صورتی که پاسخ‌گو در منزل حضور نداشت یا حاضر به مصاحبه نمی‌شد خانه‌ی دیگری در همان کوچه انتخاب می‌گردید و مورد مصاحبه قرار می‌گرفت. در این بررسی، برای تعیین نمونه آماری از فرمول کوکران با دقت نود و پنج درصد استفاده شده است که حجم نمونه برابر با ۳۸۴ به دست آمد. برای سنجش سرمایه اجتماعی، پنج بعد پیوند همسایگی (هشت گویه)، اعتماد اجتماعی (شش گویه)، مشارکت اجتماعی (چهار گویه)، کنترل اجتماعی غیر رسمی (چهار گویه) و احساس تعلق به محله (چهار گویه) در نظر گرفته شد. برای سنجش اعتبار از دو اعتبار سازه (از نوع تحلیل عاملی) و اعتبار صوری استفاده گردید.

مدل تحقیق

در این مدل، پنج شاخص زیر به عنوان ابعاد سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شده است.

نمودار یک مدل تحقیق

۶. یافته‌های تحقیق

این مطالعه، بر اساس اطلاعات ۳۸۱ نفر در هشت محله منطقه نه مشهد صورت گرفته است. از بین کل پاسخ‌گویان ۲۲۵ نفر مرد (پنجاه و نه درصد) و ۱۵۶ نفر زن (چهل و یک درصد) بوده‌اند. دامنه تغییرات سن در جامعه آماری مورد بررسی، بین بیست تا هفتاد و هشت بوده است که بیشترین توزیع فراوانی مربوط به گروه سنی پنجاه تا شصت سال (بیست و هفت درصد) می‌باشد. از نظر تحصیلات، پاسخ‌گویان از بیسواد تا دکترا بوده‌اند که بیشتر پاسخ‌گویان، مدرک دیپلم (سی و سه درصد) داشته‌اند. تعداد افراد خانواده نمونه بین یک تا سیزده نفر متغیر است. بیشترین فراوانی خانوارهای سه تا پنج نفره (شصت و هشت درصد) بوده است. میزان تغییرات درآمد پاسخ‌گویان بین زیر دویست هزار تومان و بالای یک میلیون تومان بوده و بیشتر افراد درآمدی بین دویست تا ششصد هزار تومان (هفتاد و پنج درصد) داشته‌اند.

۶-۱. سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی در این تحقیق، با پنج شاخص از طیف پنج قسمتی لیکرت سنجیده شد. برای شاخص پیوند همسایگی هشت گویه، اعتماد در سطح محله شش گویه، مشارکت چهار گویه، کنترل غیر رسمی چهار و احساس تعلق نیز چهار گویه در نظر گرفته شد. در جدول پایین فراوانی نسبی پاسخ‌گویان در شاخص‌های سرمایه اجتماعی و واریانس آنها آمده است. بالاترین میانگین مربوط به احساس تعلق می‌باشد و پیوند همسایگی نیز پایین‌ترین میانگین را دارا می‌باشد.

جدول ۱ توزیع فراوانی شاخص‌های سرمایه اجتماعی

شاخص‌های سرمایه اجتماعی	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	جمع	میانگین	واریانس
فراوانی درصد پیوند همسایگی	۵۷ ٪۱۵	۱۵۹ ٪۴۲	۱۰۹ ٪۲۹	۴۴ ٪۱۱	۱۲ ٪۳	۳۸۱ ٪۱۰۰	۲/۴۱	۰/۷۹۹
اعتماد	۱ ٪۰۵	۱۰۱ ٪۲۶	۲۰۹ ٪۵۵	۶۸ ٪۱۸	۲ ٪۰۵	۳۸۱ ٪۱۰۰	۲/۸۶	۰/۳۹۸
مشارکت	۷ ٪۲	۵۴ ٪۱۴	۱۶۱ ٪۴۲	۱۳۷ ٪۳۶	۲۲ ٪۶	۳۸۱ ٪۱۰۰	۳/۱۶	۰/۶۵۹
کنترل غیر رسمی	۶ ٪۲	۴۹ ٪۱۳	۱۷۳ ٪۴۵	۱۳۸ ٪۳۶	۱۵ ٪۴	۳۸۱ ٪۱۰۰	۳/۱۶	۰/۵۸۳
احساس تعلق	۵ ٪۲	۵۱ ٪۱۳	۱۲۸ ٪۳۴	۱۴۹ ٪۳۹	۴۸ ٪۱۲	۳۸۱ ٪۱۰۰	۳/۳۴	۰/۷۵۱
سرمایه اجتماعی کل	۰ ٪۰	۶۰ ٪۱۳	۲۵۹ ٪۶۸	۲۶۱ ٪۶۸	۱ ٪۰۵	۳۸۱ ٪۱۰۰	۲/۹۹	۰/۲۵۸

۶-۲. محله‌ها و شهرک‌ها

از تعداد حدود سی محله در منطقه نه مشهد به صورت تصادفی هشت محله انتخاب شد. محله صابر(نه دره)، محله شقایق، رضاشهر، کوی آب و برق، کوی سامانیه، شهرک نور، شهرک چهارچشمه، شهرک نیروی هوایی محله‌های انتخابی می‌باشند. در جدول زیر ویژگی هر محله آورده شده است.

جدول ۲ میانگین بدست آمده از ابعاد سرمایه اجتماعی در محله‌های مورد بررسی

نام محله	تعداد نمونه	میانگین بعد پیوند همسایگی	اعتماد	مشارکت	کنترل غیر رسمی	احساس تعلق	سرمایه اجتماعی
۱- شهرک چهارچشمه	۴۶	۲/۲۶	۲/۹۷	۳/۲۰	۲/۹۹	۳/۳۴	۲/۹۳
۲- شهرک نیروی هوایی	۴۵	۲/۲۲	۲/۹۱	۳/۰۵	۳/۱۱	۳/۵۱	۲/۹۶
۳- کوی سامانیه	۴۸	۲/۲۱	۲/۷۶	۲/۹۶	۲/۹۶	۳/۵۴	۲/۸۸
۴- کوی رضاشهر	۴۷	۲/۳۶	۲/۸۷	۳/۰۹	۳/۰۳	۳/۴۹	۲/۹۷
۵- کوی آب و برق	۴۲	۲/۱۹	۲/۷۳	۳/۰۹	۳	۳/۵۵	۲/۹۱
۶- کوی شقایق	۴۹	۲/۸۸	۲/۸۴	۳/۴۹	۲/۶۵	۲/۹۸	۳/۱۷
۷- شهرک صابر	۶۰	۲/۶۰	۲/۸۵	۳/۴۲	۳/۴۶	۲/۹۳	۳/۰۶
۸- شهرک نور	۴۴	۲/۵۰	۲/۹۶	۲/۹۸	۲/۹۵	۳/۵۵	۲/۹۹
جمع	۳۸۱	۲/۴۱	۲/۸۶	۳/۱۶	۳/۱۶	۳/۳۴	۲/۹۹

۷. نتیجه گیری

به منظور رسیدن به توسعه پایدار شهری، توجه به کوچک‌ترین واحد شهری (محله) ضروری است. توسعه‌ی محله‌ای را می‌توان فرایندی دانست که بر اساس آن، سرمایه‌ای که اجتماع به صورت بالقوه قادر به جمع‌آوری و استفاده از آنها است، افزایش و به کمک آن، کیفیت زندگی مردم، بهبود یابد.

میزان سرمایه اجتماعی در سطح محله در این تحقیق، از یک طیف پنج قسمتی ۲/۹۹ به دست آمد که کمی کمتر از حد متوسط است. این میزان از سرمایه اجتماعی در مقایسه با تحقیقات دیگر درباره سرمایه اجتماعی، مطابقت دارد. از جمله در تحقیق موسوی در محله طلاب مشهد ۳۳. از یک به دست آمد. برای سنجش سرمایه اجتماعی از پنج شاخص استفاده گردید

که به عنوان مهم‌ترین شاخص‌های اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی در سطح محله انتخاب گردیدند، پیوند همسایگی، اعتماد در سطح محله، مشارکت در امور محله، کنترل اجتماعی غیر رسمی در محله و احساس تعلق به محله. میانگین شاخص‌های سرمایه اجتماعی نیز به این ترتیب به دست آمده است. پیوند همسایگی، پایین‌ترین میانگین را در بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی به دست آورده است با میزان متوسط ۲/۸۱ که از میانگین سرمایه اجتماعی پایین‌تر می‌باشد. و سه شاخص احساس تعلق به محله، مشارکت در امور محله و کنترل اجتماعی غیر رسمی به ترتیب میانگین ۳/۱۶، ۳/۱۶، ۳/۳۴ در بین پاسخ‌گویان به دست آمد که از میانگین سرمایه اجتماعی کمی بالاتر می‌باشد. سرمایه اجتماعی پاسخ‌گویان به تفکیک جنس، سن، شغل، محل تولد تفاوت معناداری ندارد. اما به تفکیک، شغل همسر، تحصیلات همسر و برحسب محله تفاوت معنادار وجود دارد. افرادی که شغل همسرشان خانه‌دار می‌باشد از سرمایه اجتماعی بالاتری نسبت به افرادی که همسرشان شاغل می‌باشد برخوردار هستند. همچنین میزان سرمایه اجتماعی به تفکیک تحصیلات همسر متفاوت است. بالاترین میزان سرمایه اجتماعی مربوط به پاسخ‌گویانی می‌باشد که از سطح تحصیلات پایینی برخوردار بوده‌اند. سرمایه اجتماعی پاسخ‌گویان برحسب محله‌ای که در آن زندگی می‌کنند متفاوت هستند. کوی شقایق و شهرک صابر بالاترین میزان سرمایه اجتماعی را دارا بودند و محله کوی سامانیه و آب و برق کمترین میزان سرمایه اجتماعی را داشتند. همان‌طور که در این تحقیق نیز مشخص است پیوندهای همسایگی و اعتماد در سطح محله، پایین‌تر از میانگین کلی سرمایه اجتماعی می‌باشد. برای افزایش پیوندهای همسایگی در سطح روابط محلی می‌توان از حوزه‌های عمومی برای این منظور استفاده کرد. یکی از عوامل افزایش این پیوندها موجود بودن مکان‌هایی است که شهروندان بتوانند در آنجا با یکدیگر تعامل و گفتگو داشته باشند. پارک‌ها در مقیاس محلی یکی از این مکان‌ها می‌باشد. همچنین ایجاد خانه‌های گفتگوی محلی یا انجمن‌های خاص در سطح محله که به افزایش آشنایی همسایه‌ها با یکدیگر بینجامد. مطمئناً سازمان‌های مردم‌نهاد محلی، یکی از مهم‌ترین عوامل برای ارتقاء سرمایه اجتماعی می‌باشد. سرمایه اجتماعی در دو محله کوی شقایق و شهرک صابر بالاتر از حد متوسط می‌باشد. در این محله‌ها شکل روابط انسان‌ها، سنتی می‌باشد و مساجد در این محله‌ها نقش بازتولید سرمایه اجتماعی را ایفا می‌کنند. برعکس در محله سامانیه کمترین میزان سرمایه اجتماعی در روابط محلی وجود دارد به سبب آنکه در این محله نهادهای سنتی کارا نمی‌باشند. لذا در این گونه محله‌ها بهتر است که شکل‌های مدرن و جدید روابط اجتماعی را استفاده نمود. برای مثال، در محله سامانیه می‌توان از سازمان‌های مردم‌نهاد رسمی که شهروندان تمایل به شرکت در آن را دارند بهره گرفت. در حالی که در محله‌های صابر و شقایق همچنان مساجد کارایی لازم را دارا می‌باشند. پس در این زمینه بهتر است شهرداری، سازمان‌های مردم‌نهاد را تقویت نماید. این سازمان‌ها در سطح محله‌ای به ارتقاء سرمایه اجتماعی محله‌ای کمک خواهند کرد.

منابع و مأخذ

۱. اسماعیلی، رضا؛ بررسی شاخص‌های توسعه اجتماعی و سطح بندی آن در شهرستان‌های استان اصفهان، پایان نامه دکتری، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۵.
۲. پیران، پرویز و دیگران؛ «کارپایه مفهومی و مفهوم ساری سرمایه اجتماعی (با تأکید بر شرایط ایران)»، فصلنامه رفاه سال ششم شماره ۲۳، ۱۳۸۶.
۳. تاجبخش، کیان؛ سرمایه اجتماعی، اعتماد و دموکراسی، مترجم حسن پویان، افشین خاکباز تهران نشر شیرازه، ۱۳۸۵.
۴. حاجی پور، خلیل؛ «برنامه ریزی محله مینا رهیافتی کارآمد در ایجاد مدیریت شهری پایدار»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۶، ۱۳۸۵.
۵. خیرا... پور، اکبر؛ «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر سلامت روانی با تأکید بر سرمایه اجتماعی» مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۳.
۶. زاهدی اصل، محمد؛ بازتولید سرمایه اجتماعی در سطح محله، چکیده مقالات همایش توسعه محله‌ای، تهران: شهرداری تهران، ۱۳۸۳.
۷. شارع پور، محمود؛ تحکیم مناسبات انسانی برای جلب مشارکت مردم، چکیده مقالات همایش توسعه محله‌ای، تهران: شهرداری تهران، ۱۳۸۳.

۸. شریفیان ثانی، مریم؛ سرمایه اجتماعی، رویکرد دارایی مبنا و توسعه اجتماعات محله ای چکیده مقالات همایش توسعه محله ای، تهران: شهرداری تهران، ۱۳۸۳.
۹. شریفیان ثانی، مریم؛ مجموعه مقاله‌های نخستین سمپوزیوم سرمایه اجتماعی و رفاه اجتماعی، تهران، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۸۴.
۱۰. شماعی، علی؛ توسعه اجتماعات محله‌ای و تأثیر آن بر توانمندسازی نظام مدیریت شهری، چکیده مقالات همایش توسعه محله ای، تهران: شهرداری تهران، ۱۳۸۳.
۱۱. فاتحی، ابوالقاسم؛ تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی دانشجویان دانشگاه‌های تهران، پایان نامه دکتری، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۳.
۱۲. فیلد، جان؛ سرمایه اجتماعی، ترجمه جلال متقی، تهران، موسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی، ۱۳۸۵.
۱۳. قانعی راد، محمد امین؛ معرفت شناسی اجتماعی و گسترش الگوی توسعه محله ای، چکیده مقالات همایش توسعه محله ای، تهران: شهرداری تهران، ۱۳۸۳.
۱۴. کریشنا، آنیرو؛ سنجش سرمایه اجتماعی، از کتاب سرمایه اجتماعی، اعتماد و دموکراسی به کوشش کیان تاجبخش مترجم حسن پویان، افشین خاکباز تهران: نشر شیرازه، ۱۳۸۵.
۱۵. کوثری، مسعود و دیگران؛ توسعه فرهنگی تهران مرکز مطالعات فرهنگی شهر تهران، ۱۳۸۷.
۱۶. مبارکی، محمد؛ بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و جرم، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۳.
۱۷. ناطق پور، محمد جواد و فیروز آبادی سید احمد؛ «سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل گیری آن در شهر تهران»، مجله انجمن جامعه شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۴، ۱۳۸۴.
۱۸. ملاحسنی، حسین؛ سرمایه اجتماعی در سطح محله، چکیده مقالات همایش توسعه محله ای، تهران: شهرداری تهران، ۱۳۸۳.
۱۹. موسوی، احمد؛ برنامه ریزی توسعه محله‌ای با تأکید بر سرمایه اجتماعی، (مورد مطالعه کوی طلاب مشهد)، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۵.
۲۰. ولکاک، مایکل و نارایان دیپا؛ سرمایه اجتماعی و تبعات آن برای نظریه توسعه، پژوهش و سیاست، به کوشش کیان تاجبخش مترجم حسن پویان، افشین خاکباز تهران: نشر شیرازه، ۱۳۸۵.
۲۱. همتی، رضا؛ «سرمایه اجتماعی: چالش‌های روش شناختی و ابزارهای اندازه گیری»، همایش سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی موسسه عالی آموزش و پژوهش سازمان مدیریت و برنامه ریزی، ۱۳۸۵.
22. Entwisle, B., Faust, K., Rindfuss, R. R., & Kaneda, T; . *Network and Contexts: Variation in the Structure of Social Ties. American Journal of Sociology* , Vol112(5): 1495-1533, 2007.
23. Grootaert, C., Narayan, D., Nyhan, J. V., & Woolcock, M; *Measuring Social Capital: An Integrated Questionnaire*. Washington, D.c: The World bank, 2004,
24. Lelieveldt, H; . *Helping Citizens Help Themselves: Neighborhood Improvement Programs and the Impact of Social Network, Trust, and Norms on Neighborhood-Oriented Forms of Participation*. Urban Affairs Review ,vol10: 531-552, 2004.
25. Lie, Y., Pickles, a., & Savage, M; *Conceptualizing and Measuring Social Capital: A New Approach*, Centre for Census and Survey Research. Paper for BHIPS : Department of Sociology Manchester University, 2003.
26. Narayan, D; *Global Social Capital Survey*. prem, World Bank:1-10, 1998.
27. Paldam, M; Social Capital: One or Many? Difinition and Measurement. *Journal Of Economic Surveys, Special Issue on Political Economy* , 14(5),629-53, 2000.
28. Sabatini, F; *Social Capital as Social Networks: a Net Framework for Measurement*, Working Paper No.83. Department of Public Economics, University of Rome La Sapienza , 2005.
29. Stone, W. Hughes; *Social Capital: Empirical Meaning and Measurement Validity* .Australian Institute of Family studies , Research paper no.27, 2002.
30. Svendsen, H & .Svendsen, T; *The Creation and Destruction of Social Capital* .Denmark: Edward Elgar Publishing Limited., 2004.